

**Деякі уроки переходу країн “другої хвилі” тоталітаризму
(авторитаризму) до демократії**

Виділяючи в якості “другої хвилі” тоталітаризму практичні моделі переходу від диктаторських режимів до демократії, який успішно здійснили багато країн світу в 70-80 роки ХХ сторіччя, автор ґрунтується на політологічному твердженні про те, що “авторитарні політичні системи займають, у певному значенні, проміжне між демократією і тоталітаризмом місце” [1, с.61]. З одного боку, авторитарний режим близький тоталітарному диктаторською природою влади, не обмеженою законами і демократичним вибором. З іншого боку, у ньому зберігається певна автономність окремих суспільних сфер і, особливо, приватного життя, у які держава не втручається своїм контролем і регулюванням. Крім того, у авторитарних режимів відсутні тоталітарні амбіції, у них немає єдиних ідеологій та утопічних планів побудови “ідеального” суспільства. Однак такі відмінності тоталітарних режимів від авторитарних не заперечують того факту, що в ході трансформації як тих, так і інших режимів доводиться вирішувати схожі завдання, а в ряді випадків перехід від тоталітаризму до демократії здійснюється безпосередньо через авторитарні режими. До аналогічних висновків приходять і багато інших дослідників. Так, наприклад, член-кореспондент РАН Е. Обмінський справедливо зазначає, що з набутого людством досвіду переходу до демократії посткомуністичним країнам, тобто Україні, Росії та іншим пострадянським державам, “... значно ближче латиноамериканський варіант, обумовлений і нинішньою соціально-політичною ситуацією, і менталітетом народу, і т. п.” [2]. Інші автори, наприклад, М. Соколов, Д. Зеркін, Д. Фадєєв [3, 4, 5] як зразковий приклад

мирного, еволюційного розвитку перехідного процесу пропонують досвід післяфранкійської Іспанії. Певний інтерес для цього дослідження становлять моделі трансформації поставторитарних систем Португалії, Греції, Турції, Бразилії, Чилі, Південної Кореї, Філіппін і деяких інших країн [6-8].

Порівняльний аналіз практичних моделей трансформації вищезазначених країн від авторитаризму до демократії дозволяє зробити висновок, що хоча і в цьому випадку процес переходу різних країн специфічний, все ж можна виявити деякі загальні риси, особливості такого варіанту транзиту. Ф.Гонсалес, один з авторів ефективної моделі демократизації Іспанії, з цього приводу зазначає: "... не думаю, що є якась універсальна модель політичного переходу, придатна у світовому масштабі. Значно доцільніше... поміркувати про елементи, які найчастіше зустрічаються і є найбільш загальними для будь-якої політичної зміни під час переходу від авторитарної диктаторської форми до демократичної" [9].

Які ж загальні елементи, особливості такого шляху до демократії поставторитарних країн можна виділити?

Перед тим як виділити першу особливість трансформації авторитарних режимів, необхідно зазначити, що, як правило, авторитарні режими приходять до влади не випадково, а на хвилі кризи традиційних політичних структур, яка виникає на основі серйозного відставання цих країн в економічній сфері в поєднанні з різким посиленням загрози приходу екстремістських сил до влади.

Ця кризова ситуація свідчить про те, що політична система, яка існує в конкретній країні, не в змозі адаптуватися до змінених екзогенних або ендогенних умов і виконати свою функцію по стабілізації ситуації в країні. У такому випадку прихід авторитарних режимів до влади можна розуміти як реакцію на екстремальні соціальні і політичні умови, які у випадку бездіяльності можуть призвести до національної катастрофи, до соціального і

політичного хаосу і, в кінцевому підсумку, до руйнування соціуму, до тоталітарної форми правління або до окупації країни іншими державами. У випадку приходу диктаторського режиму до влади цей режим авторитарними засобами створює ґрунт для підйому економіки шляхом підвищення економічної ролі держави, залучення в економіку капіталовкладень розвинених західних країн, придушення страйкового руху, а також стабілізує внутрішньополітичну обстановку в країні, придушуючи ліві екстремістські сили, формуючи завдяки цьому ситуацію, інколи штучну, національного примирення і класового партнерства. У випадку успішної реалізації економічної реформи, стабілізації ситуації в країні, тобто після ліквідації умов, “які створювали” авторитарні режими, останні, як правило, вимушені трансформуватися у напрямку демократії як під впливом внутрішніх сил (розкол правлячої еліти; діяльність опозиційних партій; втрата легітимності), так і зовнішніх сил (тиск країн розвинутої демократії). Такий шлях від авторитаризму до демократії зробили в 70-80 роки Чилі, Республіка Корея, Іспанія, Португалія, Греція, Турція та інші країни.

Запобігаючи обвинуваченням у схильності до авторитаризму, автор вважає за потрібне зазначити, що історія тільки ХХ сторіччя знає сотні прикладів установаження диктаторської, авторитарної форми правління, які не сприяли виходу з національної кризи, розв'язанню соціальних протиріч, що призводило до чергового державного перевороту, насильницької зміни влади. Особливо це характерно для слаборозвинених країн Третього світу, багато з яких за останні десятиріччя пережили не один диктаторський режим, що приходив до влади під гаслами “боротьби з корупцією”, “економічного підйому”, “встановлення громадянського миру і злагоди” тощо, але після цього загрузав у внутрішньокланових суперечках, розподілі залишків національного багатства і західної допомоги.

Наприклад, кількість державних переворотів у Бразилії (після 1946 р.) досягло 61, в Чилі - 13, Сирії і Болівії - 12, Аргентині - 8, Венесуелі - 6 і т.ін. Причиною нестабільності авторитарних режимів у країнах третього світу є відсутність у них громадянського суспільства і демократичних інститутів, слабкий зв'язок правлячих еліт і суспільства, напівколоніальний тип економіки, корумпованість правлячої верхівки і т.ін.

Звідси можна зробити висновок, що авторитаризм - це сильні ліки, які мають багато негативних наслідків, особливо на мікрорівні, і які не можна прописувати завжди, всім і у великих дозах, бо вони можуть призвести до тоталітаризму. Однак у деяких випадках, коли вирішується питання про життя або смерть соціальної системи, його застосування допустиме і виправдане.

Дослідження авторитаризму ХХ сторіччя показує, що, як правило, більше можливостей успішної трансформації від авторитаризму до демократії мають авторитарні режими правого толку (їхні характерні риси: антикомунізм, прозахідне спрямування, консервативна ідеологія і т.ін.). Тим часом, історичний досвід розвитку Куби, Ефіопії, Нікарагуа, Кампучії, Афганістану та деяких інших країн доводить, що авторитарні режими лівого толку (їхні характерні риси: антизахідне спрямування; комуністична ідеологія, а точніше фразеологія; соціальний утопізм і т.ін.), також приходячи до влади на хвилі політичної та економічної кризи, часто інспіровані екстремістською діяльністю лівих сил, не тільки не сприяли розв'язанню цієї кризи, а, навпаки, призводили ці країни до ще більш хаотичного стану (Ефіопія, Кампучія, Афганістан) або трансформували їх у напрямку тоталітаризму (Куба).

Ґрунтуючись на вищевикладеному, можна сформулювати першу особливість практичних моделей трансформації країн "другої хвилі": авторитарні режими починають трансформуватися у напрямку демократії, як

правило, тоді, коли для цього виникають відповідні економічні і політичні умови, тобто коли ці режими виконали поставлене перед ними історією завдання.

У свою чергу наростання протиріч у правлячій еліті авторитарного режиму, її розкол на прибічників лібералізації та її супротивників, поступова втрата легітимності правлячим режимом, діяльність опозиційних сил призводять до кризи авторитарного режиму. Ця криза знаходить свій вияв у масовому незадоволенні режимом, у розгортанні страйкового руху, який все більше починає набувати політичного характеру, у вимогах опозиційних сил відставки режиму і т.ін. У ситуації такої кризи формується бажання більшості населення країни до політичних змін, виявляється потреба більшості до змін у напрямку демократії - це друга характерна особливість практичних моделей трансформації країн "другої хвилі". У цей же час складається нова політична еліта, яка знаходить широку підтримку в суспільстві. Втрачають своє значення і роль старі політичні та ідеологічні цінності, розгортається пошук інших опорних цінностей - громадянських і політичних [6].

Наступна особливість успішних трансформацій авторитарних режимів до демократії полягає в необхідності нейтралізації політичних противників демократичних реформ у реальних інститутах влади: на рівні правлячих еліт, в армії, політичній поліції, спецслужбах, офіційних профспілках і т.ін. Як справедливо зазначає Д. Фадєєв, демократичні реформи можуть бути успішними в тому випадку, якщо вони "... спрямовані проти інститутів, а не проти людей" [5].

Будь-яка загроза життю або добробуту лідерів правлячої еліти, офіцерському корпусу, державним чиновникам і т.ін. неминуче викликають жорстоку протидію з їхнього боку, саботаж реформ і, в кінцевому підсумку, перехід не до демократії, а сповзання суспільства до стану громадянської

війни. Тому уряд, що здійснює реформи, повинен, для запобігання протидії, гарантувати недоторканість і збереження статусу вищим чиновникам колишнього держaparату, профспілок, збройних сил, які не чинили злочинів проти народу. Взірцем реформаторського мистецтва вважається діяльність уряду А. Суареса (1976-1978, Іспанія), цей уряд не тільки зберіг політичне життя діячам періоду франкізму, але навіть успішно інтегрував у нову демократичну систему такі опори диктатури, як армію і політичну поліцію, що повністю виключило їхню протидію здійсненню реформ.

Важливою особливістю плавної трансформації авторитарних режимів у демократичні і їхня подальша стабільність багато в чому залежать від того, чи зуміють політичні сили, що очолюють цей процес, забезпечити собі безперервну легітимність. Така безперервна легітимність можлива за умови вмілого політичному маневрування правлячого режиму, постійного збереження в його руках політичної ініціативи, опорі на суспільну підтримку реформ, яка повинна виявлятися на референдумах і всенародних виборах, що проводяться, та в діяльності народних фронтів на підтримку перетворень.

І останнє, успішне здійснення реформування авторитарних режимів неможливо без наявності в суспільстві певних культурно-політичних передумов, що дозволяють досягти силам, що протидіють, - елітам, класам, етносам і т.ін. - консенсусу у вирішенні тих питань, від яких залежить їхнє спільне виживання і подальший прогрес.

Однією з найважливіших культурно-політичних передумов досягнення консенсусу є формування в суспільстві такого явища як толерантність, тобто терпимості і поваги до різноманітних думок, позицій, переконань, які реально існують у соціальній, політичній, культурній, релігійній та інших сферах життя соціуму. Як принцип політичних відношень толерантність виражається у визнанні поваги до різноманітних політичних переконань, поглядів, теорій, обґрунтуванні їхнього права на множинність, відмінності як фундаментальної основи взаємовідносин у демократичному суспільстві, що

формується. Толерантність проголошує право на висловлювання усієї багатоманітності політичних поглядів (у тому числі і помилкових), а також й обґрунтування, що право на такі висловлювання принципово важливіше оцінки цих висловлювань з позиції їхньої істинності або помилковості.

Такі деякі особливості трансформації авторитарних режимів до демократії, які доцільно враховувати і в інших перехідних процесах, у тому числі і в тих, що їх зараз переживають країни “третьої хвилі” посттоталітаризму.

Література:

1. Филатова М.Н., Светенко А.С. Политология: Учебник / М. Н. Филатова, А. С. Светенко. – М.: Литература и политика, 1996. – 319 с.
2. Обминский Э. Западная помощь и вхождение в мировое хозяйство / Э. Обминский // Общественные науки и современность. – 1992. – № 3. – С. 5-11.
3. Соколов Н.В. Традиция и инновация в посттоталитарных переходных процессах. Автореф. дис... канд. социол. наук: 23.00.02 / СПб.гос.унив-т. – Спб., 1995. – 16 с.
4. Зеркин Д.П. Переход от авторитаризма к демократии / Д. П. Зеркин // Основы политологии: Курс лекций. – Ростов-н/Д : “Феникс”, 1996. – С. 252-277.
5. Фадеев Д.А. Опыт политики переходного периода. Испания после Франко / Д. А. Фадеев // Полис. – 1991. – № 5. – С. 121-127.
6. Переходы от авторитарных режимов // Общественные науки и современность. – 1992. – № 5. – С. 145-154.
7. Андреев Ю.А. Филиппины: от диктатуры к демократии / Ю. А. Андреев. – М.: Знание, 1990. – 64 с.

8. Иргебаев А.Т., Осипов В.И. Южная Корея / А. Т. Иргебаев. – М.: Знание, 1990. – 64 с.
9. Гонсалес Ф. Создать в обществе основу для согласия и перемен / Ф. Гонсалес // Свободная мысль. – 1995. – № 15. – С.25-34